

Το «Γυμνάσιον» και οι χρήσεις του

Το Γυμνάσιο μαζί με τα άλλα δημόσια κτήρια π.χ Βουλευτήριο, Θέατρο, Στάδιο κλπ. αποτελούσε ένα από τα βασικά διακριτά σημεία αναφοράς στην πολεοδομία της Ελληνικής Πόλεως. Το Γυμναστήριο ήταν ένας πολύ ιδιαίτερος θεσμός με καθαρά μορφοπλαστικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα, αποτελούσε πρωτίστως τόπος προετοιμασίας των Εφήβων για την επιτυχή εισοδό τους στην πολιτική και στρατιωτική ζωή του Άστεως. Ήταν εκείνο το μέρος στο οποίο ασκούσαν και καλλιεργούνταν οι παραδοσιακές Ελληνικές Αρετές που μετάτρεπαν τους κατόχους τους σε ισορροπημένα άτομα καταστέλοντας τα πάθη και τα διαβρωτικά για την συνοχή του Άστεως ζώδη και βάρβαρα ένστικτα. Οι Έλληνες της εποχής αυτής γνώριζαν πόσο εύκολη ήταν η υποστροφή στον πρωτογωνισμό και στην βαρβαρότητα, ο θεσμός του Γυμναστηρίου ήταν ένας από τους μηχανισμούς του Άστεως που εξασφάλιζε την πολιτιστική και κοινωνική ευημερία και οδηγούσε στην δημιουργία ανδρών που απέβλεπαν στην τελείωση της Αρετής. Αποκλειστικά δημιουργημένα για άρρενες χρήστες τόσο οι νέοι όσο και οι γηραιότεροι ασκούσαν στον δρόμο της Αρετής βελτιώνοντας τόσο το σώμα όσο και το πνεύμα με άσκηση και ανέπτυσσαν ισχυρούς φιλικούς και κοινωνικούς δεσμούς. Η συμμετοχή των νέων στον θεσμό αυτό θεωρούνταν ως ένα υποχρεωτικό στάδιο της γενικότερης εκπαίδευσης τους, μιάς και η πολιτεία ήθελε να τιθασεύσει την εφηβική ορμή οδηγώντας την προς δημιουργικές ατραπούς. Από μία άλλη ερμηνευτική σκοπιά ο θεσμός αυτός μπορεί να θεωρηθεί ως ένας μηχανισμός ανάσχεσης και χαλιναγώγησης της πάντα παρούσας ενεργητικής και φιλοπόλεμης διάθεσης των Ελλήνων των οποίων η περίσσεια ενεργητικότητα πάντα αποτελούσε εν δυνάμει απειλή για τις κοινωνίες τους. Με τον τρόπο αυτό διαμέσου της άσκησης η ζωτική ενέργεια διοχετεύονταν εντέχνως και καταναλώνονταν ευεργετικά στο τομέα της ψυχικής, πνευματικής και σωματικής καλλιέργειας. Ταυτόχρονα τα γυμνασμένα υγιή ανδρικά σώματα βρίσκονταν πάντα σε εγρήγορση έτοιμα να ανταποκριθούν στις στρατιωτικές απειλές και στις ανάγκες της κάθε περίπτωσης.

Πάμπολλες είναι οι σωζόμενες μαρτυρίες για ύπαρξη Γυμνασίων σε όλες τις Ελληνικές πόλεις από τον 6^ο π.Χ αιώνα μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας. Όταν ο μιγάς φιλόσοφος Ανάχαρσις επισκέφτηκε την Αθήνα τον 6^ο π.Χ αιώνα έμεινε εντυπωσιασμένος από την δραστηριότητα των Γυμνασίων (Diod. v. 15. 2; cf, iv. 30. 1), ο Aelius Aristides κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους περιγράφει τις ανθηρές πόλεις των Αθηνών γεμάτες με Γυμνάσια, σιντριβάνια, Ναούς, μαγαζιά και σχολεία (Aristides Or. xiv, p, 364 (Dirrdorf): xxvi.97), ο Ψεύδο-Αριστοτέλης μεταξύ των άλλων δημόσιων κτηρίων αναφέρει και Γυμνάσιο στην πόλη του Βυζαντίου (Ps.-Aristot. Oecon. ii. 2. 3 (1346 b 18), ο τύραννος των Συρακουσών Διονύσιος Ά ανοικοδόμησε Γυμνάσια δίπλα στον ποταμό Anapus (Diod. xv.13.5), ο Πλούταρχος αναφέρεται στα θέατρα και γυμνάσια των Ελληνικών πόλεων (Plut. Adv. Colot.31 (1135 D-E). Τα Γυμνάσια εκτός από χώροι αθλήσεως ήταν μέρος για έντονη πνευματική δραστηριότητα, για στρατιωτικές χρήσεις, για διασκέδαση και περιστασιακά για ακροάσεις.

Οι Σοφιστές του 5^{ου} αιώνα στα πλαίσια του μηδενιστικού συσχετισμού ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τα Γυμνάσια των Αθηνών ως τόπους διδασκαλίας των «αντι-κλασικών» θεωριών τους μιας και στα μέρη αυτά συγκεντρώνονταν καθημερινά ο ανθός της Αθηναϊκής κοινωνίας και ήταν εύκολο για αυτούς να βρουν διψασμένους για νέα και ανατρεπτική γνώση ακροατές . Το έργο του Πρωταγόρα

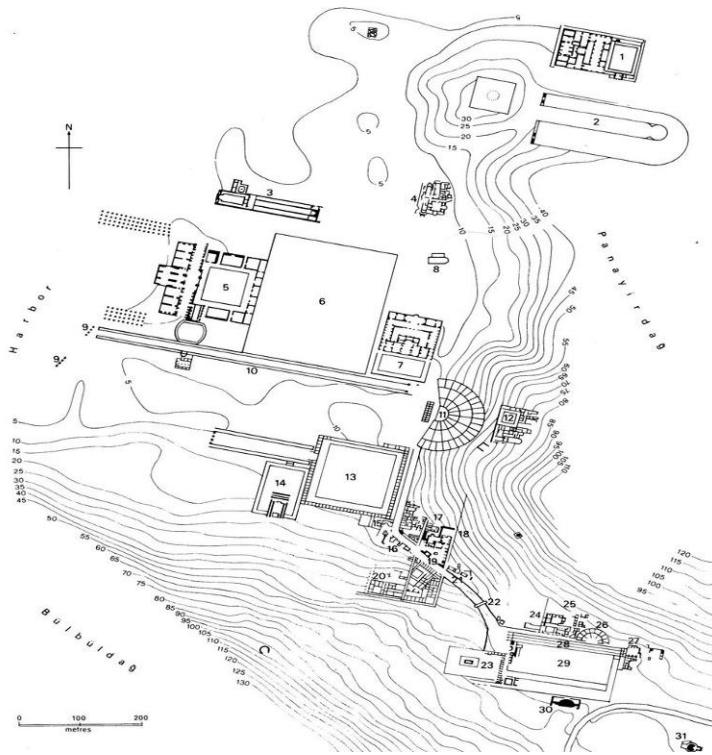
«Περί Θεών» προωθούνταν από τους μαθητές του στο Λύκειο των Αθηνών (Diog. Laert. ix. 54.), ο Σωκράτης ήταν ένας από τους συχνούς θαμώνες των Αθηναϊκών Γυμνασίων (Epictetus iv. 4. 21), ο Πρόδικος ο Κέας εκδιώχθηκε από τον Λύκειο από τον γυμνασίαρχο γιατί με τις θεωρίες του διέβρωνε, στους Πλατωνικούς διάλογους (Λυσίας) ο Σωκράτης φαίνεται να πηγαίνει από το Λύκειο στο Γυμνάσιο των Κυνοσάργων. Δεν είναι τυχαίο πως τα τρία Γυμνάσια των Αθηνών έγιναν έδρες φιλοσοφικών σχολών, ο Πλάτωνας θα κάνει έδρα του το Γυμνάσιο της Ακαδημίας, ο Αριστοτέλης μετά την επιστροφή του στην Αθήνα θα ιδρύσει το γυμνάσιο του Λυκείου (Diog. Laert. v. 2 & 10). Ο Αντισθένης με την σειρά του θα εγκαταστήσει την Κυνική σχολή του στο τρίτο Γυμνάσιο των Αθηνών των Κυνοσάργων (Diog. Laert. vi. 13). Εκτός της φιλοσοφικής πρωτεύουσας των Αθηνών διάφοροι φιλόσοφοι θα φιλοξενηθούν κατά καιρούς σε άλλα Γυμνάσια της Ελλάδος και του Ελληνιστικού κόσμου. Ο Βόμβος ο Αλεξανδρεύς έδωσε σειρά διαλέξεων στο Γυμνάσιο της Λάρισας, ο Διονύσιος ο Αθηναίος τον 1^ο π.Χ αιώνα έδινε ακροάσεις στο Γυμνάσιο της Ερέτριας, ο καθηγητής φιλοσοφίας Μένανδρος ο Ακαρνανός δίδασκε στο Γυμνάσιο των Δελφών. Στο ίδιο τόπο δίδασκε και ο Ρωμαίος ρήτορας Decimus Junius ενώ ο Vitruvius θα περιγράψει το τυπικό Ελληνικό Γυμνάσιο ως γεμάτο μαθητές, καθηγητές, εξέδρες και καθίσματα (Vitruv.v.ii). Ο Κικέρων θα σπουδάσει στην Αθήνα το έτος 79 π.Χ παρακολουθώντας τις ακροάσεις του Αντίοχου στο Γυμνάσιο του Πτολεμαίου (Cic.De fin.v.1.1) ενώ οι Έφηβοι των Αθηνών το 123/2 π.Χ θα τιμηθούν με ετήσιο βραβείο λόγω του ζήλου που επέδειξαν στα μαθήματα του Ζηνόδοτου στα κτήρια του Λυκείου, της Ακαδημίας κλπ. Η άνθηση του Ελληνικού γυμνασίου στα Ελληνιστικά χρόνια ήταν μεγάλη, έγινε ένας τόπος όπου σωματική και πνευματική ανάπτυξη συνυπήρχαν αρμονικά. Περαιτέρω, το Γυμνάσιο στην Ανατολή λειτουργούσε και ως ένας ακαταμάχητος πόλος έλξης για μη Έλληνες λειτουργώντας ως μέσο εξοικείωσης των βαρβάρων με τον Ελληνικό πολιτισμό. Δεν είναι τυχαία τα παράπονα των παραδοσιακών Εβραίων όταν έβλεπαν τα παιδιά τους να παραμελούν τις Εβραϊκές θρησκευτικές συνήθειες και να γεμίζουν τα Γυμνάσια των Ελλήνων. Στα Ελληνιστικά Γυμνάσια οι αρχιτέκτονες πρόσθεσαν εξ'αρχής «ακροατήρια» π.χ σε Έφεσο και Πέργαμο και διάφορες βοηθητικές αίθουσες π.χ Βιβλιοθήκες, μορφολογικά χαρακτηριστικά που δεν το συναντάμε στην κλασική περίοδο. Οι προσθήκες αυτές κρίθηκαν αναγκαίες λόγω της διεύρυνσης του παιδαγωγικού ρόλου των Γυμνασίων. Έτσι λοιπόν συναντούμε ξεχωριστές αίθουσες «επιδείξεων» π.χ για επιδεικτικά ορατόρια ή δημόσιες επαγγελίες Επών και «αποδείξεων» δηλ. αίθουσες εξετάσεων. Το Γυμνάσιο του Πτολεμαίου στην Αθήνα (275 π.Χ) διέθετε βιβλιοθήκη όπως και το Γυμνάσιο των Δελφών τρεις αιώνες αργότερα όταν κατασκευάστηκε μία από δωρεά του πλούσιου πολίτη Soclarus. Ύπαρξη Ωδείων μέσα στα Γυμνάσια αποτελούσε εξαίρεση όπως π.χ το Ρωμαϊκό Ωδείο στο Γυμνάσιο της Επιδαύρου.

Τα κτήρια αυτά σποραδικά χρησιμοποιήθηκαν για στρατιωτικούς ή παραπλήσιους σκοπούς. Ο Αγησίλαος θα παροτρύνει με δώρα τους οπλίτες του να πλημμυρίσουν τα Γυμνάσια της Εφέσου το 396/5 π.Χ έτσι ώστε να διατηρηθεί το στρατιωτικό τους φρόνημα (Xen.Hell.iii.4.16 ff), στη Θήρα (100 π.Χ) το ντόπιο Γυμνάσιο θα αναστηλωθεί με δωρεές των στρατιωτών του Πτολεμαίου, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος τον τέταρτο αιώνα μ.Χ θα αναφέρει πως οι στρατηγοί πάνε στα Γυμνάσια με σκοπό να βελτιώσουν τις τακτικές τους (In Acta Apost.homil.xxix 3).Στα πλαίσια του Πελοποννησιακού πολέμου τα Γυμνάσια των Αθηνών μίας που βρίσκονταν έξω από τα τείχη της πόλης θα αποτελέσουν πεδίο εμπλοκής από τους αντιμαχόμενους και θα χρησιμοποιηθούν σποραδικά ως στρατόπεδα π.χ η χρήση της Ακαδημίας ως στρατόπεδο από τον Πausanias το 405(Xen.Hell.11.2.8) ή πεδία συγκρούσεων.

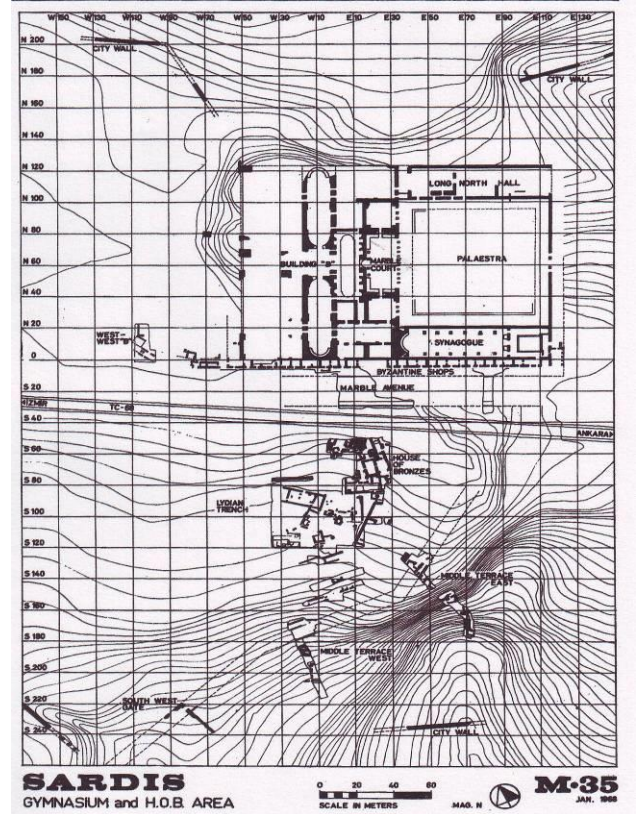
Επίσης, η ευχέρεια τους να δέχονται ταυτόχρονα χιλιάδες άτομα συγκεντρωμένου πλήθους θα τα κάνει ιδανικές παγίδες θανάτου για άτυχους αντιπάλους, για παράδειγμα η μαζική εκτέλεση των Συγκλητικών και αριστοκρατών από 3.000 μισθοφόρους που έλαβε χώρα στο Γυμνάσιο των Συρακουσών (Τιμολεώντειο) από τον τύραννο Αγαθοκλή το 317/6 (Diod.xix.6.4) η αν πιστέψουμε την μαρτυρία του Εβραίου ιστορικού Ιώσηπου (1^{ος} μ.Χ αιώνας) ο θάνατος 10.500 Εβραίων στο Γυμνάσιο της Δαμασκού κατά την περίοδο των Ιουδαϊκών πολέμων. Στα Γυμνάσια επίσης λάμβαναν μέρος και δημόσιες γιορτές, όπως τα «Δημοθόινια» στην πόλη Αιγιάλο της Αμοργού αλλά και ιδιωτικά γεύματα πλουσίων οι οποίοι συντηρούσαν πολυπληθείς πολυτελείς δεξιώσεις. Η χρήση τους έχει επιβεβαιωθεί και ως Δικαστήρια (Poly.b.xxii.10) ή Συγκλητικές αίθουσες καθώς επίσης έχει παρατηρηθεί να χρησιμεύουν ως τόποι ανακοινώσεων στους οποίους οι εκάστοτε Αυτοκράτορες γνωστοποιούσαν στον λαό τις προθέσεις τους π.χ ομιλία Οκταβιανού στο Γυμνάσιο της Αλεξάνδρειας μετά την νίκη του στην ναυμαχία του Ακτίου (Plut.Ant.80.2).

Η παρακμή του Ελληνικού κλασικού ιδεώδους και η αποσύνθεση της αυτονομίας των πόλεων κρατών είχε ως αποτέλεσμα το πέρασμα των Ελλήνων σε κολεκτιβιστικά καθεστώτα που εκφράστηκαν με την δημιουργία των Ελληνιστικών μοναρχιών από τον 3^ο πΧ αιώνα και έπειτα. Σε ένα τέτοιο πολιτιστικό και διοικητικό περιβάλλον ήταν αναμενόμενο τα Γυμνάσια (όπως είχε συμβεί αντίστοιχα και με τα θέατρα) να χάσουν τον αρχικό τους παιδαγωγικό χαρακτήρα, να υποβαθμιστούν ως ποιότητες, και να αποκτήσουν μία όλο και αυξανόμενη τάση συσχέτισης με ρηγά θεάματα και φθηνές διασκεδάσεις ανταποκρινόμενα στις απαιτήσεις μίας ποιοτικά φθίνουσας μαζικής κοσμοπολίτικης κουλτούρας. Ο κλασικός ιδεαλισμός δεν μπορούσε πλέον να έχει θέση σε μία πραγματικότητα που όριζαν μονάρχες αχανών Ασιατικών βασιλείων με ετερογενή πολιτιστικό υπόβαθρο. Η κατάρρευση του ατομοκεντρικού προτύπου που ενσάρκωνε η πόλις κράτος του 5^{ου} αιώνα συμπαρέσυρε και τους θεσμούς που το αναπαρήγαγαν. Η τέχνη της εποχής αντανακλά αυτό ακριβώς το γεγονός, την απογύμνωση του αθλητικού ιδεώδους και τον υποβιβασμό της αθλητικής θρησκευτικότητας προς όφελος του αναδύμενου στρατιωτικού ρεαλισμού. Στους άμορφους ετερογενείς μισθοφορικούς στρατούς των Ελληνιστικών Βασιλείων δεν είχαν πλέον σημασία τα καλίγραμμα σώματα ή η άσκηση της Αρετής, η φυσική γυμνότητα πέρασε στο περιθώριο ως κάτι αναξιοπρεπές και συνδέθηκε με βαρβαρικά έθιμα και κακοποιά στοιχεία. Οι άλλοτε πολίτες –οπλίτες είχαν μεταβληθεί λίγο πολύ σε απρόσωπα εξαρτήματα, αυτό που κυριαρχούσε δεν ήταν η άμυλα αλλά μία κυνική εργαλειακή αναπλήρωση των κενών θέσεων. Όπως γίνεται αντιληπτό σε αυτές τις βάρβαρες συνθήκες αλληλοεξωντώσεως των στρατών των Διαδόχων το Γυμνάσιον σταδιακά έπαψε να αποσκοπεί στην δημιουργία ισορροπημένων ελεύθερων πολιτών με συνέπεια η λειτουργία του να ταυτιστεί με μαζικές διασκεδάσεις και με θεάματα αλλά ακόμα και με μαζικές εκτελέσεις. Παράλληλα ο αθλητισμός σταμάτησε να θεωρείται Θύραθεν εκπαίδευση, εξωβελίστηκε από το δημόσιο και καλλιτεχνικό βίο έτσι ώστε να φθάσει στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες να συνδεθεί με επαγγελματίες αθλητές και μονομάχους ταπεινής καταγωγής που σκοπός τους ήταν να προσφέρουν θεάματα (αιματηρά και μη) σε στάδια, αρένες και θέατρα ως μέρος της Αυτοκρατορικής μεγαλοψυχίας. Κατά την διάρκεια των Αυτοκρατορικών χρόνων ο αθλητισμός θα χρησιμοποιηθεί ως μέσο κολακείας προς τις εκάστοτε Αυτοκρατορικές οικογένειες. Οι Έλληνες υπηκόοι ήθελαν με αυτό τον τρόπο να κολακέσουν τους κυρίαρχους Ρωμαίους, άμεσο αποτέλεσμα ήταν ο πολλαπλασιασμός των αθλητικών αγώνων. Έτσι π.χ στην Αθήνα αλλά και σε μεγάλες πόλεις της Μ.Ασίας θα οργανωθούν τα Σεβάστεια κ.α. Τα αθλήματα εκτός από ένδειξη νομιμοφροσύνης στους νέους αφέντες ήταν και μία ευκαιρία για μαζική

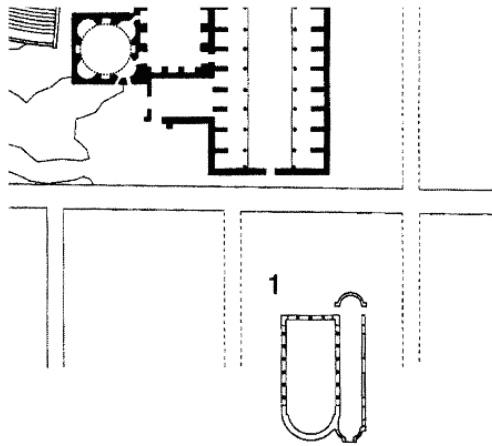
ψυχαγωγία ενώ ο λιτός τους χαρακτήρας άνοιξε ανεπιστρεπτί στο παρελθόν. Οι νέες αθλητικές οργανώσεις εστίαζαν στον εντυπωσιασμό, στην λαμπρότητα (τελετές, παρελάσεις κλπ), στο πομπώδες ύφος και όχι τόσο στους ίδιους τους αγώνες και στο πνεύμα δημιουργικού συναγωνισμού. Ιδιαίτερη σημασία για την Ρωμαϊκή εξουσία είχε η πολιτική εκμετάλλευση των αγώνων ως θέαμα μαζικής κατανάλωσης αποκομένο από κάθε βαθύτερη νοηματοδότηση. Επίσης η χρηματοδότηση των Γυμνασίων ήταν ευθύνη του κάθε φορά Ρωμαίου τοπάρχη, ενώ ήδη από τον 2^ο π.Χ αιώνα ο τίτλος του «γυμνασίαρχου» έπαψε να δηλώνει τον υπεύθυνο για την εκπαίδευση των νέων και κατέληξε να είναι ένας τιμητικός τίτλος που απονέμονταν στον ευεργέτη που παρέχει τα απαραίτητα χρήματα για την ομαλή λειτουργία των υποδομών του γυμνασίου και την επαρκή διανομή λαδιού στα λουτρά. Σε γενικές γραμμές κατά την διάρκεια της Ρωμαιοκρατίας ο αθλητισμός γνώρισε πρωτόγνωρη επαγγελματοποίηση και εγκαταστάθηκε ένα γενικευμένο τιμοκρατικό καθεστώς. Ο αθλητισμός στην εποχή του φιλοσόφου Ποσειδωνίου του Ρόδιου (135-51 π.Χ) στην θέση των άλλοτε γυμνασμένων ακμαίων Εφήβων τώρα είχαν απομείνει μαλθακοί άνδρες παραδομένοι στην τρυφή να αλείφουν ακριβά λάδια ο ένας στον άλλον (Pos.FgrHist.87F10 (Ath. v. 210 F)). Τον 2^ο μ.Χ αιώνα ο Πausanias μας πληροφορεί για περιπτώσεις χρηματισμού αθλητών, για εξαγορά αγώνων καθώς και για παράνομες πράξεις τοκογλυφίας από την πλευρά των γυμναστών (Pausanias VI 18.6). Στις αρχές του 3^{ου} μ.Χ αιώνα ο Φιλόστρατος στο έργο του «Περί γυμναστικής» θα βάλει κατά της ηθικής εξαθλιώσεως του αθλητικού ιδεώδους ενώ στο έργο του «Βίος Απολλωνίου του Τυανέως» η οργή του θα στοχεύσει στις αιματηρές θηριομαχίες που διεξάγονταν στο ιστορικό θέατρο του Διονύσου και γενικότερα για την ηθική παρακμή της Αθήνας. και Στα μέσα του 4^{ου} αιώνα τα Γυμνάσια είχαν κατακτήσει δημοφιλή στέκια για αργόσχολους, τυχοδιώκτες, νάρκισσους και μέθυσους. Στον Χριστιανικό κόσμο η εκγύμναση έλαβε άλλη έννοια καθαρά πνευματική, ιδεώδης αθλητής τώρα ήταν αυτός που υπερβαίνοντας την σάρκα ακολουθεί το πρότυπο του Χριστού και αντιμάχεται με σθένος τις αμαρτίες.



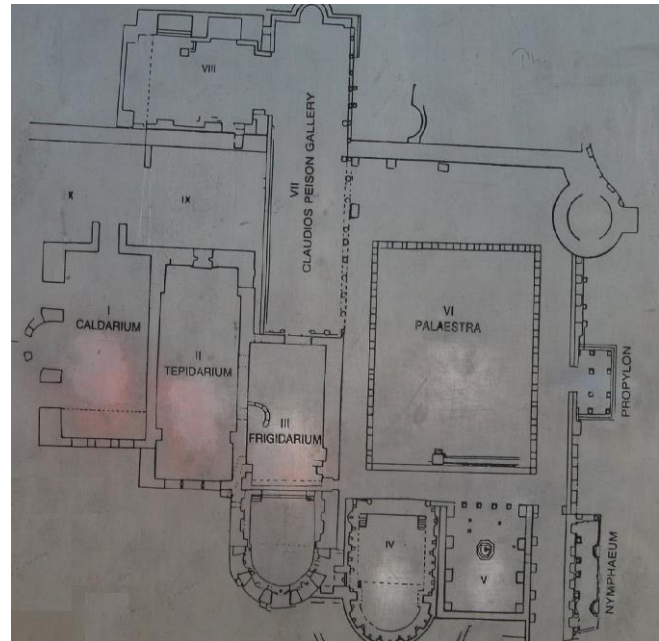
(α)



(β)



(γ)



(δ)

Εικόνες:α) Τοπογραφικό σκαρίφημα της πόλης της Εφέσου των ύστερων αιώνων (3^{ος} -4^{ος} αιώνας). Η πόλη διέθετε δύο Γυμνάσια και μία Παλαίστρα. Το Γυμνάσιο του Vedius (1), το Γυμνάσιο του Θεάτρου (7) και την συγγενική μεγάλη Παλαίστρα του λιμανιού (1).β) Τοπογραφικό του οικοδομικού συμπλέγματος του Ρωμαϊκού Γυμνασίου/ λουτρών των

Σάρδεων. Άρχισε να χτίζεται το 1^ο π.Χ αιώνα για να τελειώσει στα μέσα 2^{ου} αιώνα, η Παλαίστρα θα αποπερατωθεί στα μέσα του 3^{ου} αιώνα λόγω της οικονομικής κρίσης. Στην νότια πλευρά της παλαίστρας το δεύτερο μισό του 3^{ου} αιώνα θα εγκατασταθεί η Συναγωγή της πόλης. Παρόλο τον θρησκευτικό συγκριτισμό της εποχής η γειτνίαση της Συναγωγής με έναν καθαρά ειδωλολατρικό χώρο σίγουρα θα προκαλούσε την δυσφορία των Ραββίνων αφού θα αποτελούσε ακαταμάχητο πόλο έλξης και διαφθοράς των νεαρών Εβραίων. γ) Το επονομαζόμενο Γυμνάσιον GAUDIN της Αφροδισιάδος στην βόρεια πλευρά του κεντρικού Θεάτρου.δ) Κάτοψη του συμπλέγματος του Γυμνασίου γ της Πέργης